

**СПАСО-СВЯТОГІРСЬКИЙ СКИТ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

У статті показано поступове формування архітектурного комплексу Святогірського монастиря кінця ХІХ – початку ХХ ст.. Увага сконцентрована на вивченні одного з найбільш сакральних об'єктів в історії Святогірської обителі – Спасо-Святогірського Скиту Харківської губернії.

Ключові слова: Святогірський монастир, Харківська губернія, Скит, архітектурний комплекс, архімандрит, каплиця.

Активні і всеохоплюючі процеси національного відродження, що набули в незалежній Україні незворотного характеру, супроводжуються зростанням інтересу не лише до загальної історії, але й до минулого окремих її регіонів. З огляду на це, підвищеної уваги науковці вимагають проблеми краєзнавства, зокрема релігії. На противагу ще донедавна пануючим стереотипам про культурну малозначимість православної традиції, нині утверджується думка про її важливість для підтримання миру і злагоди в суспільстві. Церква залишається головним осередком культурного розвитку. У цих умовах активізується потреба осмислення багатомістової минувшини Святогірського монастиря середини ХІХ – початку ХХ ст..

Формування структури Святогірського монастиря відбувалося поступово. Зі споруд, що формували архітектурний ансамбль Святогірського монастиря в ХІХ ст., особливе місце займали скити. Скит – невелика обитель, де жили ченці у молитві та пості. Устав скитського життя в порівнянні з монастирським відрізнявся більш обмеженими можливостями, а життя нагадувало замкнену общину. Найвідомішими скитами для монастиря Святих Гір – Скит Великого Арсенія, Спасів Скит у станції Борки Харківської губернії [1, с. 71]. На відміну від Скиту Великого Арсенія, Спасів Скит знаходився далеко від Святих Гір, біля залізничної станції Борки, де зазнав катастрофи царський потяг і чудом врятувалася сім'я Олександра ІІІ 17 жовтня 1888 р. [2, с. 8 – 10].

Актуальність даної теми проявляється в тому, що ці пам'ятки були втрачені в 1917 році і відновити їх повністю неможливо.

У радянський період часу через закритість відповідних наукових установ та обмежений доступ до них, вивчення історії будівництва Спасо-Святогірського Скиту не набуло поширення. Ситуація суттєво поліпшилася з проголошенням незалежної України. Після відновлення Святогірської чоловічої обителі на початку 1992 р. , з'явилися деякі свідчення духовників про існування скитів, що входили до складу монастирського комплексу [3]. Деякі факти щодо причин будівництва даного Скиту на перегоні Тарановка-Борки згадуються у путівнику І. Преловської [4, с. 12].

Отже, всі події стосовно будівництва Спасо-Святогірського Скиту досліджено частково.

Мета: вивчити процес будівництва та функціонування Спасо-Святогірського Скиту кінця ХІХ – початку ХХ ст. на основі архівних джерел та спогадів очевидців.

Споруди ХІХ ст. відносяться до доби відкриття та становлення Святогірського духовного осередку. Зазначений період характеризується формуванням нових принципів забудови, представлених досить складним плануванням.

Об'ємно-планувальна організація Святогірського печерного комплексу базувалася на системі релігійно-світоглядних принципів, властивих монастирській культурі ХІХ ст.: поєднання природного фактору і аскетичного способу життя ченців. Дана тенденція простежувалася у будівництві монастирських скитів, особливо Спасо-Святогірського (знаходився на віддаленій відстані від обителі).

До складу архітектурного комплексу Святогірського монастиря входило 3 скити: Святоарсенівський («Святе місце»); Святогірський (зараз це територія залізничної станції «Борки») та монастирський хутір з церквою в ім'я ікони Охтирської Божої Матері. [5, арк. 12]. Будівництво цих споруд велось окремо та в різні періоди часу. Відповідно до цього адміністративне підпорядкування теж де в чому різнилося.

Скит на станції «Борки» в архівних джерелах відомий як «філіал Святогірського монастиря» [6, арк. 3]. Ця архітектурна пам'ятка побудована в 1888 р. і пов'язана з катастрофою імператорського потягу.

17 жовтня за старим стилем 1888 р. потяг з царською сім'єю, який повертався до Санкт-Петербургу після кримського відпочинку зазнав катастрофи. Імператорська сім'я обійшлася легкими ушкодженнями, за виключенням ад'ютанта Шереметьєва, який ушкодив руку: «образовалось треугольное пространство, позволившее практически уже обреченным путешественникам выбраться из вагона живыми...» [7, арк. 15]. Хоча в потязі на момент аварії знаходилося 68 чоловік, з яких 13 (інші джерела надають 19) загинуло.

Ця аварія сталася у станції Борки – село Зміївського повіту Харківської губернії, в 25 верстах від Змієва, станція Курсько-Харково-Азовської залізниці, стала більш відомою після катастрофи 1888 р. [8, арк. 44].

На місці аварії було побудовано Скит Спасо-Святогірський і храм в ім'я Христа Спасителя Преславного Преображення. Проект був представлений архітектором Марфельдом 21 травня 1891 р.. Імператрицею Марією Федорівною, княгинею Ксенією Олександрівною відбулася закладка храму на станції Борки [5]. На високому місці насипу, біля залізничного полотна, це те, місце, де стояв великокняжий вагон поставили дерев'яний хрест з зображенням Спаса Нерукотворного. На місці, де імператриця разом з дітьми допомагала пораненим, адміністрація Курсько-Харково-Азовської залізниці спорудила сквер [8, арк. 20].

Спасо-Святогірський Скит складався з дерев'яної церкви, капиці, кам'яного храму в ім'я Христа Спасителя, заснований в 1889 р. Святогірською обителлю в пам'ять спасіння імператорської сім'ї. На місці катастрофи недалеко від зведеного храму знаходилася надгробна плита, під якою знаходилися тіла загиблих [9, с. 24 – 25].

Ініціатором створення скиту був архімандрит Святогірської обителі о. Герман у грудні 1888 р.: «думаю побывать у владыки нашего императора и попросить его благословения на строительство небольшого Господнего дома» [10, с. 33]. Допомога з боку Святогірського монастиря була запропонована не випадково: по-перше о. Герман завжди брав участь у благодійних акціях на території Харківській губернії; по-друге, ця доброзичливість імператорської сім'ї гарантувало «милість держави» щодо розбудови Святогірської обителі [8, арк. 35].

Будівля монастирської церкви була побудована в строгому давньоруському стилі. Внутрішня сторона храму відрізнялася простотою. З правого боку царської обителі розташовано Нерукотворний образ Спаса; з лівої сторони – ікона Божої Матері. Царська брама була вирізана з липового дерева.

Недалеко від місця аварії, святогірські ченці побудували печерну капличку [10, с. 18 – 20]. На західній стороні від каплички збудували храм в ім'я Христа Спасителя.

Зовні храм був представлений куполом, прикрашений рельєфним поясом орнаментів. Зовнішня сторона орнаментів витримана в стилі московських церковних споруд XVII ст.. Внутрішнє оздоблення споруди складалося з орнаментного живопису з позолотою. Іконостас храму – чотирьохярусний; всі ікони в ньому написав проф. В.І. Маковський. На західній стороні – Христос Спаситель [11, с. 55].

Храм і каплиця після будівництва були передані у ведення монастирської адміністрації. Пізніше була відкрита бібліотека імені імператора Олександра III та школа [12, арк. 14]. Як відомо з ряду документів, саме в цій бібліотеці були взяті церковні книги для навчання учнів у Народному Училищі Святогірського монастиря.

Ченці Святогірського монастиря в співпраці з архієпископом Харківської і Охтирської єпархії, Преосвященним Амвросієм відлили дзвін, вагою в 10 пудів. Він став своєрідним символом нагадування про трагічні події 1888 р.

Деякі пожертви на відлиття дзвону зробила М.І. Гловайська (донька І.Г. Гловайського). Необхідно було зібрати 2 тисячі карбованців. Гроші та срібні предмети вона збирала шляхом організації благодійних заходів. За один місяць було зібрано суму, що дозволяла відлити дзвін не 10, а 20 пудів. Деякі гроші було зібрано на Успенському ярмарку в Святогірську настоятелем Германом, та незначна частка була виділена графом Рибоп'єром [13, арк. 131].

Срібний дзвін відлили 5 червня 1890 р. в місті Харків на заводі П. Рижкова, а 14 жовтня його укріпили на першому поверсі соборної дзвіниці. Дзвін в Царській дзвіниці відбувався кожного дня близько 13 години пообідні.

Після революції сліди цього дзвону загубилися. На основі деяких свідчень є декілька версій зникнення дзвону:

- дзвін було знято німцями, а храм зруйновано;
- дзвін, на основі наказу влади, забрали більшовики [14; с. 17 – 18].

У 1890 р. імператор Олександр III, в знак подяки, подарував ікону Спаса Нерукотворного настоятелю Спасо-Святогірського Скиту. Ця ікона довгий час знаходилася у Покровській церкві Святогірського монастиря. На ній зображені небесні покровителі царської сім'ї: благовірний великий князь Олександр Невський, Свята рівноапостольна Марія Магдалина, святий Микола Чудотворець, святий князь Михайло Тверський, свята велика княгиня Ольга, великомученик Георгій, преподобна Ксенія та всі святі пам'ять яких приходиться на цей день жовтня: «пророк Божий Осій і преподобний Андрій Критський» [15, с. 18 – 20].

День 17 жовтня став всенародним днем пам'яті, скорботи, всенародним святом. Храм Христа Спасителя і капиця Нерукотворного Спасу, побудовані за проектом академіка архітектури Марфельда – згадка про жадливі події тих років.

Спасо-Святогірський Скит проіснував недовго до 1922 р., але тут чітко простежувалася система управління. Даний Скит був не лише духовним осередком, але і господарським.

Як відомо з записів настоятеля о. Германа, наставником Спасо-Святогірського Скита був старець-ієродиякон Пармен. Його помічником став ієромонах о. Герасим, котрий тривалий час займав посаду економа в Святогірській обителі. Штат спочатку складався з 20 монахів: 4 – ієромонахів, 2 – ієродиякона, 14 – послушників. А вже в 1898 р. кількість ченців збільшилася до 50 чоловік, що пояснювалося розширенням комплексу [16, арк. 6]. Обов'язки розподілялися в такий спосіб: 1 наставник, 1 економ, 2 підеконома, 1 скарбник, 2 уставника, 3 паламаря, 2 доместика, 2 кононарха, 4 письмоводителя, 2 ризничих, 12 скитських послушників, 2 граматника... [17, арк. 18].

З 1902 р. у системі управління Скита спостерігаються незначні зміни: збільшується кількість ченців, які прийняли велику схизму. Великосхимники вже ніколи не виходили із Скиту, від них не вимагали особливого подвигу, бо зречення від світу і є великою перемогою над собою. Серед затворників чернець Феофіл, ієродиякон Ісаакій [16, арк. 10].

У 1922 р. Святогірський монастир закрили, а всі його будівлі перебудували. Лише залишився один запис щодо Спасо-Святогірського Скиту: «закрытие станции Борки, а имущество переписать...» [14, с. 22]. Можливо, саме в цей час він припинив своє функціонування.

Якщо спиратися на спогади о. Вассіана, то після революції радянські керівники затіяли суд, щоб заволодіти храмом Христа Спасителя і в 1928 р. весь комплекс перейшов під їх керівництво [18, с. 44].

Отже, згадкою про аварію імператорського потяга – каплиця Нерукотворного Спаса, Храм Христа Спасителя, Спасів Скит, невеликий пам'ятник біля лікарні, та назва зупинки між станціями Таранівка і Борки — Первомайськ.

Таким чином, Спасо-Святогірський Скит залишається унікальним історичним об'єктом, який зберіг своє функціональне призначення як релігійного осередку Слобідського краю. Він водночас став святим місцем для прихожан та усамітнення для ченців.

Майбутні дослідження планується провести у напрямку вивчення архітектурних споруд Святогірської обителі в зазначений період. Опрацювання цього питання допоможе дослідити особливості будівництва монастирського комплексу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Гусак Л.В. Втрачені комплекси Святогірського монастиря. Скит Великого Арсенія / Л.В. Гусак // Культура та інформаційне суспільство XXI століття: Матеріали всеукр. наук. – теорет. конф. Молодих учених, 24 – 25 квітня. 2008р./Хар.держ. акад. культури: відп. ред. Т.Д. Булах. – Х.:ХДАК, 2008. – С.71.
2. Багалеї Д.И. Из прошлого Святогорской обители / Д.И. Багалеї // Хар. губерн. ведомости. – 1894. – №210. – С.8 – 10.
3. Бухарев А. Святогорский храм: церковное богослужение в вопросах и ответах/ А. Бухарев (Преосвященный Афанасий). – М. : Русская Симфония, 2008. – 28 с.
4. Преловська І.М. Використання культурної спадщини Святогірського монастиря / І.М. Преловська. – Слов'янськ : Печатний двір, 2003. – 40 с.

5. Скиты. Монастырский хутор // Научно-допоміжний архів Святогірського Заповідника (НДАСЗ), № 1690. – 50 арк.
6. Церковные постройки XIX века // НДАСЗ, №11957. – 20 арк.
7. Крушение императорского поезда // Державний архів Харківської області (ДАХО), ф.40, оп.103, спр.242. – 123 арк.
8. Крушение императорского поезда // ДАХО, ф.40, оп.103, спр.243. – 118 арк.
9. Крушение царского поезда // Огонек. – 1989. – №25. – С. 24 – 25.
10. Толмачов Е.П. Александр III и его время / Е.П. Толмачев. – М. : Просвещение, 1989. – 340 с.
11. Данилов С. Историко-статистическое описание Харьковских соборов. / С. Данилов. –Х. : Гор. музей, 2006. – 120 с.
12. Народное училище // ДАХО, ф.40, оп.105, спр. 1280. – 35 арк.
13. Благодетельность // ДАХО, ф.40, оп.108, спр.184а. –132 арк.
14. Матвеев И. История Харьковской епархии (1850 – 1988). Научный очерк / И. Матвеев. – Х., 1999. – 175 с.
15. Елизаров А.И. Воспоминания об Александре / А.И. Елизаров // Хар. губерн. вед. – 1898. – №44. – С.18 – 20.
16. Служащие монастыря за 1870 – 1880 гг. // НДАСЗ, №11962. – 15 арк.
17. О Святогорском монастыре // НДАСЗ, №11960. – 45 арк.
18. Скит // Огонек. – 1989. – №27. – С.44.

Гусак Л.В. СПАСО-СВЯТОГОРСКИЙ СКИТ ХАРЬКОВСКОЙ ГУБЕРНИИ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX ст.

В статье показано постепенное формирование архитектурного комплекса Святогорского монастыря конца XIX – начала XX вв.. Внимание сконцентрировано на изучении одного из наиболее сакральных объектов в истории Святогорской обители – Спасо-Святогорского Скита Харьковской губернии.

Ключевые слова: Святогорский монастырь, Харьковская губерния, Скит, архитектурный комплекс, архимандрит, часовня.

Gusak L.V. SPASO-SVYATOGORSKIY SKETE IN THE KHARKOV PROVINCE OF THE LATE XIX – EARLY XX CENTURY.

The article outlines the gradual formation of the architectural complex of the Svyatogorsk monastery of late XIX – early XX century. It focuses on the study of one of the most sacred sites in the history of the Svyatogorsk monastery - Spaso-Svyatogirskiy Skete of the Kharkiv Province.

Key words: Svyatogorsk monastery, Kharkiv province, Skit, architectural complex, archimandrite, chapel.

УДК [94:629.433](477.44-25)«1914/1917»

Т.Ю. Герасимов

РОЗВИТОК ТРАМВАЙНОГО РУХУ В М. ВІННИЦІ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (СЕРПЕНЬ 1914 Р. – ЛЮТИЙ 1917 Р.)

У статті досліджуються проблеми функціонування вінницького трамвайного господарства в умовах Першої світової війни. Висвітлюються заходи, вжиті вінницьким міським самоврядуванням та військовим командуванням щодо впорядкування трамвайного руху і встановлення правил користування трамваєм у м. Вінниці для цивільних та військових осіб. Розглядаються деякі аспекти повсякденного життя городян, що пов'язані з проблемою нестачі вагонів у трамвайного парку та тимчасовою кризою у сфері грошового обігу в Подільській губернії.

Ключові слова: трамвай, Перша світова війна, транспорт, повсякденність, Вінниця, дорожно-транспортна пригода.

У жовтні 2013 р. минуло рівно 100 років від започаткування у Вінниці трамвайного руху, що є однією із найбільш знаменних подій в історії міста, будучи вже протягом багатьох років предметом гордості для місцевої громади. В рамках святкування ювілею того ж року було відкрито Музей вінницького трамвая, а в грудні 2014 р. відповідну назву отримала одна із зупинок новобудованої трамвайної лінії.